

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2011 | ÅRGÅNG 15

Bokförlaget THALES

Svante Nycander

EN KLASSISK KRITIK mot upplysningsfilosofin och liberalismen handlar om historielöshet: liberaler anses tro på abstrakta principer som härleds ur förnuftet, inte på historiens lärdomar. Inom konservatismen och socialismen finns historiefilosofi, inte inom liberalismen.

Konservativa tänkare i efterdyningarna av franska revolutionen, som Edmund Burke, Joseph de Maistre och Friedrich Hegel, såg historien och traditionen som en normkälla. Institutioner, auktoriteter och rättsregler som verkat i hundratals eller tusentals år är samhällets grund; mot dem väger det individuella förnuftet lätt.

I historiens gryning, menade Hegel, levde människorna i gemenskap och harmoni. Historien har sedan gått mot differentiering och alienation: *Entfremdung*, en klyvning mellan en kulturs självuppfattning och dess verklighet. I framtiden väntar en ny harmoni på högre nivå, en syntes av gemenskap och differentiering (se Smith 1989: ss. 41–42, 86, 191).

Hegel påverkade 1800-talets radikala utopister, och hans syn på historien som en förutbestämd utveckling i avgränsade stadier blev ett element i marxismen. Den materialistiska historieuppfattningen vore otänkbar utan honom.

Även John Stuart Mill tog intryck av Hegel. Han såg behovet av en liberal historiefilosofi men framförde inte själv en sådan. Socialdarwinisten Herbert Spencer blev berömd för sin allomfattande evolutionsteori, som dock aldrig ansetts representativ för liberalismen.

Intressantare är den historieuppfattning som växte fram bland franska liberaler. Den följde traditionen från Montesquieu, som avvek från upplysningens teorier om naturtillståndet och samhällsfördraget. Montesquieu såg aristokratiska institutioner som ett skydd mot despotism, vilket senare blev ett tema hos Alexis de Tocqueville, mest känd för sina böcker om demokratin i Amerika.

François Guizot var historieprofessor i Paris och mäktig liberal politiker under 1830- och 40-talen. Han fascinerades av Frankrikes

nationella traditioner, och till skillnad från konservativa tänkare betraktade han revolutionen 1789 som en del av den historiska kontinuiteten, inte som ett brott mot denna. Han menade att samhället tog sin början när människorna förenades av andra band än styrkan och våldet. Politisk makt har sin grund i någras naturliga, av andra accepterade överlägsenhet. »Makt skulle aldrig kunna födas bland jämlikar» (citerad i Craiutu 2003: s. 160, min övers.). Samhället grundades på att människor slöt upp bakom starka ledare – inte på ett kontrakt.

Guizot ansåg att det som tidigt skilde Europa från andra högkulturer, som Egypten och Indien, var mångfalden av organisationsformer och religiösa och rättsliga system, frånvaron av en enda överordnad norm eller princip. Varierande idéer, religioner, institutioner och traditioner bekämpade, modifierade och begränsade varandra. »Öppna de djärvaste skrifterna från medeltiden, aldrig finner man där en idé driven till sina yttersta konsekvenser» (citerad i Craiutu 2003: s. 67, min övers.).

I andra civilisationer framträdde en blind beslutsamhet som ledde till tyranni, enligt Guizot. Romersk rätt och lokalförvaltning, en separat kyrklig organisation och en anda av personligt oberoende bland de »barbarer» som invaderade Rom bidrog till en civilisatorisk mångfald, som gjorde friheten i det moderna Europa möjlig. Frihet hör ihop med variation, den är omöjlig om vi upphöjer en enda princip över alla andra.

Franska revolutionen var enligt Guizot följden av en utdragen intressekonflikt. Det underkuvade folket hade i mer än tusen år kämpat för sin befrielse från det ok som pålagts av de rika och mäktiga. »Vår historia är historien om denna kamp. I vår tid har ett avgörande slag utkämpats. Det kallas revolutionen» (citerad i Craiutu 2003: s. 61, min övers.).

Karl Marx var alltså inte först med att påstå att historien är en historia om klasskamp. Han hade läst Guizot.

Franska liberaler i början av 1800-talet skilde mellan den politiska ordningen och den samhällliga ordningen. Den politiska ordningen är enligt dem ganska lätt att förändra, men den samhällliga

ordningen rör ingen på, den är en produkt av historiska processer genom sekler och härskar med obönhörlig kraft. Tocqueville ansåg att en ständigt ökande social jämlikhet är en del av den samhälleliga ordningen.

Tocqueville skrev: »Allt vad revolutionen gjorde, gjordes utan den; den var bara en våldsamt och snabb process genom vilken den politiska ordningen anpassades till den sociala ordningen ...» (citerad i Craiutu 2003: s. 97, min övers.). Han menade att revolutionen inträffar när detta motsatsförhållande når en särskild styrka, ungefär som när en växande spänning i jordskorpan utlöser en jordbävning.

Även den teorin övertogs av Marx, som satte likhetstecken mellan den samhälleliga ordningen och produktionsordningen. Revolutionen är den politiska omvälvning som inträffar när produktivkrafterna bryter sönder det föregående skedets lagar och maktstrukturer, likt en jordbävning.

Tocquevilles historiesyn är tydligast i boken *L'ancien Regime et la Révolution*. Han ansåg att högmedeltidens feudalsystem hade fungerat väl med stabila institutioner som balanserade varandra. Furstarnas makt begränsades av lokala förvaltningar, adelsprivilegier, korporationer och skrån. Under den nya tiden hade systemet underminerats av kungligt envælde och byråkratisk centralism. Maktens monopolisering gick hand i hand med nivellering och ökad social jämlikhet. Tocqueville menade att »närhelst en nation förstör sin aristokrati tenderar den nästan automatiskt att centralisera makten» (Tocqueville 1955: s. 60, min övers.).

Frihet och jämlikhet är enligt Tocqueville två motsatta storheter. Friheten är en källa till ordning, struktur och gemenskap, jämlikheten en källa till upplösning. Oftast är jämlikheten mer eftertraktad än friheten. Hatet mot privilegier ökar när dessa blir sällsyntare och mindre betydelsefulla. Om ett folk mildrar villkoren för rösträtt »kan man vara säker på att det förr eller senare avskaffar dem helt» (Tocqueville 1988: s. 59, min övers.). Max Lerner döpte sådana självförstärkande sociala mekanismer till »Tocqueville-effekten» (se Lerner 1994: s. 79).

I Amerika mötte Tocqueville ett samhällssystem som organiserats nerifrån och upp, inte som i Europas stater uppifrån och ner. Jämlikheten innebar en fara för majoritetsvälde och allmänna opinionens tyranni, men i Amerika fanns sådant som motverkade likriktning och centralism: lokal självförvaltning, folkvalda ämbetsmän, jurymedverkan i domstolar, frikyrkor och frivilliga organisationer. På samma sätt som aristokratin i ett äldre samhälle var dessa »sekundära makter» ett skydd för friheten. Amerika hade visat att jämlikhet och frihet kan förenas (se Tocqueville 1988: s. 312). Trots sin aristokratiska böjelse gav Tocqueville demokratin en chans. Men förutsättningen var att människor levde i en stark gemenskap. Tocqueville var liberal men ogillade individualism.

De liberala franska filosoferna utforskade långa historiska trender och orsakssamband i ett trots allt framåtriktat perspektiv. Det gällde att förstå vilka nedärvda institutioner och sociala strukturer som ger friheten i ett modernt samhälle fotfäste.

→

Svante Nycander är journalist och författare. Mellan 1979 och 1994 var han chefredaktör för Dagens Nyheter.

Referenser

- CRAIUTU, AURELIAN (2003). *Liberalism Under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*. Lanham, Md: Lexington Books.
- LERNER, MAX (1994). *Tocqueville and American Civilization*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- NYCANDER, SVANTE (2009). *Liberalismens idéhistoria: frihet och modernitet*. Stockholm: SNS förlag.
- SMITH, STEVEN B. (1989). *Hegel's Critique of Liberalism*. Chicago: University of Chicago Press.
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE (1955 [1856]). *The Old Regime and the French Revolution*. Garden City, NY: Doubleday.
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE (1988 [del i 1836, del ii 1840]). *Democracy in America*. New York: Harper Perennial.